

Lanstyák István

„Az Istennek könyve közönséges nyelven” (Tanulmányok a bibliafordításról)

Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda
Somorja, 2021, 192 pp,
ISBN 978-80-89978-19-9

Rendhagyó recenziót olvashat az olvasó. Egy könyvről ismertetést vagy recenziót írni könnyű – az ember csak elolvassa a kötetet, majd „összeírja” a számára legfontosabb dolgokat, esetleg megkritizálja a neki nem tetsző részeket, és nyugtázza, hogy valamit hozzá-tett a kötet életútjához. Most azonban nem ez lesz a cél. Az ismertetés és recenzió megszgyéjén egyensúlyozó írásomban leginkább azt szeretném bemutatni, hogy miben nyújt újat a kötet, mely részei jelentenek értéket a magyar bibliafordítások elemzésében, mitől más ez a kötet, mint a „szokásos” bibliafordításos írások. A kötet ismertetőjét egyébként maga a szerző is megírta – a kötet előszava ugyanis felér egy részletes ismertetővel (itt olvasható: <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=1009675>). Én – a recenzió hagyományaitól némileg eltérve – néhány kérdés köré építve mutatom be a könyvet.

Miért írom meg ezt a recenziót? A nyelvészet számos területe közül a bibliafordításhoz legközelebb (nyelvészeti megközelítésű) fordítástudomány áll. A fordítástudomány mellett ugyan említhetném még a pragmatikát vagy akár stilisztikát is ám a recenzált kiadvány szerzője miatt most csak a fordítástudományt emelem ki. Teszem ezt azért, mivel e kiadvány szerzője az utóbbi években leginkább fordítástudománnyal foglalkozik. A magyar nyelven publikáló nyelvészek közül csupán néhányan vannak, akiknek szűkebb-tágabb kutatási területe a Biblia magyar fordításainak elemzése. Talán éppen ezért is a bibliafordítás szorosabban vett nyelvészeti megközelítésében magyar nyelven ezidáig kevés monográfia született (e kötet megjelenéséig valójában egyetlen, Pecsuk Ottó tollából), ezek egyike (így valójában a második)

Lanstyák István monográfiája. Éppen ezért is fontos, hogy a kötetet minél szélesebb körben is megismerhesse az arra kíváncsi olvasóközösség.

Miben nyújt újat a kötet? A monográfia a szerző olyan – külön-külön már publikált – hét írását tartalmazza, amely a magyar bibliafordítások kapcsán felmerülő fordítástudományi kérdésekkel foglalkozik. A szerző a felmerülő és elemzett „problémákat” sokszor – és a magyar bibliafordítások kapcsán egyedülállóan – a kontaktológia, a kétnyelvűség, valamint a nyelvi menedzselés kapcsán értelmezi, elemzi. És éppen ez az aspektus, amelyben a szerző írásai eltérnek a magyar nyelvű bibliafordításokat elemző tanulmányoktól, írásoktól. E diszciplínák érintkezése teszi a magyar kontextusban sajátossá e tanulmányokat, mivel a magyar nyelven írt, bibliafordítással foglalkozó tanulmányok leginkább a nyelvtörténet és a hermeneutika prizmáján keresztül láttatják a fordítások sajátosságait.

Milyen a kötet szemlélete? A kötet szinte végig, a szerzőre jellemző deskriptív szemléletet tükrözi, olyan kötet, amelyet nyelvészként „olvasni öröm”, egyrészt a stílus, másrészt a tartalom miatt. A kötet a szerzőre jellemző széleslátókörűség, valamint olvasottság kompendiuma. A fordításelmélet és -gyakorlat friss, szociolingvisztikai szemlélete érdekessé teszi a kötetet, mint ahogy az is, hogy a magyarországi kiadású magyar nyelvű kiadványoktól eltérően a bibliográfiában nem csak az angol nyelvű szakirodalom, hanem szláv, elsősorban cseh és szlovák szerzők írásai is megtalálhatók (ez pedig amellett, hogy segít az írások továbbgondolásában, az esetleges kérdéses részek „kikutatásában”, elmélyítésében, másféle szemlélet beáramlását is jelenti). És mint ilyen, értékes gyűjtemény a témában elmerülni vágyóknak. Itt engedtessek meg egy személyes megjegyzés: monográfiák tekintetében mindig fontosnak tartom megnézni a lektorok személyét és a bibliográfia frissességét, „szélességét”, és csak ezek függvényében döntök arról, meny-

nyi időt és energiát szentelek a kötet olvasásának. Ez utóbbi már a relevanciaelméletet is érintő gondolat (a relevanciaelméletéről bővebben a kötet *Relevanciaelmélet és fordítás* című fejezete szól), s azt hogy a kötet olvasására érdemes több időt is szánni, a szerző neve mellett alátámasztja a két lektor, Heltai Pál és Pecsuk Ottó neve, szakmai tudása is. A kötet deskriptív szemlélete csupán a kötet utolsó két tanulmányban enyhül: ugyan ebben sem nagyon mozdul ki a deskripció ernyője alól, de az érzelmi tartalom, a bibliafordítás nyelvéhez, módszeréhez fűzött érzelmi telítettség miatt néha a szerző átcsúszik a preskripció talajára (igaz, csak burkoltan – talán csak az veszi észre, aki ismeri a szerző munkásságát, gondolatmenetét).

Miért lehet egyedi a magyar szakirodalomban? A bibliafordítások nyelvészeti kutatása a 20. század 60-as éveiben vett fordulatot, mielőtt a nyelvészeti megközelítésű fordítástudomány autonómmá vált volna. A 70–80-as évek pezsgő nyelvészeti áramlatai sokféleképpen befolyásolták a fordítástudományt, például azzal, hogy különféle fordítástudományi diszciplínák alakultak, amelyek később inspiráló hatással voltak a bibliafordítás elméletére és gyakorlatára is (a szociolingvisztikai ihletettséggű és annak kvázi ellenpólusai, például a kognitív-pragmatikai megközelítésű relevanciaelmélet, a normafókuszú deskriptív elmélet vagy a funkcionalista megközelítésű skopos-elmélet). Ezen elméletek jellemzően a bibliaértelmezésen, hermeneutikán keresztül jelennek meg a magyar nyelvű, bibliafordítással foglalkozó szakirodalomban. Jellemzően azért, mert a tanulmányok szerzői nem nyelvészek, hanem irodalomtörténészek, biblikus tudósok vagy nyelvészek. Innen nézve egy nyelvész számára felüdülés Lanstyák István kötetét olvasni, mivel nyelvész hátere, ismerete egyedülálló gondolatokat visz a magyar nyelvű szakirodalom néha nagyon nem nyelvész szemléletű írásaihoz. A szerző által bemutatott relevanciaelmélet, a literális fordítást eredményező fordítói megoldások elemzése,

valamint a sokoldalúsága (elsősorban a fent említett kontrasztív nyelvészetre és nyelvi menedzselésre épülő szemlélete) teszi egyedülállóvá a kötetet.

Milyen témákkal foglalkozik a kötet? A kötet négy nagy témakörbe, alfejezetbe rendezi a hét tanulmányt, valamint a fejezetek előtt kapott helyet az akár különálló tanulmányoknak is elfogadható *Előszó*. Amíg az első két alfejezet (*Bibliafordítás és nyelvi probléma, Egyenértékűség és relevancia*) leginkább a bibliafordítás általános kérdéseivel foglalkozik a nyelvi menedzselés és a relevanciaelmélet látószögén keresztül, míg a másik két alfejezet (*A Károli-fordítás és revíziói, Revízió – új vízió*) főként a Károli-családba tartozó fordítások és fordításváltozatok sajátosságaira, illetve a magyar bibliafordítások jövőjével kapcsolatos víziókra fókuszál.

Mivel foglalkoznak az egyes tanulmányok? A kötet első (és egyben különálló) írása az *Előszó*. A kötet ismertetésekként is felfogható tanulmányban az olvasó amellett, hogy tájékozódhat a kötet írásairól, azok tartalmáról, megismerkedhet a szerző tudományos krédójával, azzal hogyan, s miként kezdett el foglalkozni a fordítástudománnyal, illetve a bibliafordításokkal, valamint az, miért éppen a Károli-fordítások felé fordult az érdeklődése. Még a kötet tanulmányai olvasása előtt megtudhatjuk (ha az a címekből és tartalomból nem lenne egyértelmű), hogy a fordítás kommunikációközpontú szemléletei közül a szerző miért a relevanciaelmélet „híve”, illetve hogy a fordítás lektorálása nem egyszerű feladat, melyben a lektori véleményt szakmai ismervekkel kell alátámasztani: „...a relevanciaelmélet megismerése tette számomra lehetővé azt, hogy [...] saját megoldási javaslataimat kellő tudományos és módszertani alappal tudjam megvédeni, ezzel növelve az esélyét annak, hogy azokat a fordítók elfogadják.” (9. o.). Ebből az írásból megismerhetjük a kötet címének eredetét, forrását, valamint hogy a szerző nem a fordítástudomány szakértője és nem teológus (15. o.) – ami éppenséggel szerencse

a tanulmányok és az olvasó szempontjából, mivel ettől lesz ez a kötet más, egyedi, nyelvészeti központú.

Az első fejezet egyetlen tanulmánya (*Nyelvi problémák a bibliafordításban*) a nyelvmenedzselés-elmélet szemszögéből láttatja a fordítás folyamatát. Ebben a szerző a fordítás és olvasás folyamatát mint nyelvközi kommunikációt értelmezi, amely folyamán a fordító és a befogadó „munkáját” sajátos, a nyelvhez, nyelvhasználathoz és a fordítás folyamatához kapcsolódó ideológiák, illetve sorozatos problémák nehezítik. A tanulmány kifejezetten sokféle problémát mutat be, olyanokat, amelyek az eredeti szövegtől való eltávolodást és a szöveg értelmezését érintik (laikus – itt: nem nyelvész – olvasatban úgy tűnhet, tulajdonképpen felesleges is olvasni a mai bibliafordításokat, mivel úgysem azt olvassuk, amit az eredeti szövegek akartak mondani). A különféle problémátípusok leírásával a szerző összegzi a modern fordításelméletek néhány problémáját (a felsorolt fordítói és olvasói problémák megtalálhatók a különféle fordításelméletek polcain, elméleteiben), amivel tulajdonképpen újféle megközelítésben, újféle „válogatásban” taglalja a fordítás és befogadás nehézségeit. Ezek olyan nyelvi problémák, amelyek kihívást jelentenek a fordítóknak, illetve a tudatos olvasóknak (nem véletlen, hogy a tudatos bibliaolvasó általában több azonnyelvi fordítást és más nyelvi fordítást is olvas – segítve az ige megértését). Fordítással foglalkozó nyelvészként bennem is felmerül, hogy ha ennyi a probléma, miért kell fordítani és vajon ugyanazt olvassuk-e, mint az eredeti volt, illetve sikerül-e azt éreznünk, mint az eredetiket olvasóknak (de hát „szarvashiba” lenne azt hinni, hogy a korai fordítások, mint például a Vulgáta is teljesen literális fordítás, és ugyanazt olvasható benne, mint az „eredetiben”). A válasz egyértelmű – a) éppen ezért kell; b) nem –, illetve alátámasztja az utolsó tanulmány által sugallottakat is: igenis szükség van a különféle bibliafordításokra, mivel ugyanazt láttatják csak éppen más-

más szemszögből, más értelmezési keretek között. Többek között épp e problémák sokrétűsége igazolja a különféle csoportoknak szánt bibliafordítások létjogosultságát.

A második fejezet első tanulmánya (*A fordítási egyenértékűség néhány válfajáról. Szempontok a magyar Újszövetség-fordítások és revíziók vizsgálatához*) a bibliafordítások és az eredeti egymáshoz való viszonyának egyik fordítástudományi kérdésével, az egyenértékűséggel, illetve annak formáival foglalkozik. A tanulmány bevezető részében az ekvivalencia és a relevancia fogalmának értelmezése után a tanulmány két dimenzió mentén mutatja be a lehetséges ekvivalenciákat. Az egyenértékűség változatosságát hétféle ekvivalenciatípuson és 19 magyar fordítás példáin keresztül mutatja be úgy, hogy egy-egy fordítás lexémáinak, esetleg igeversének elemzésére is vállalkozik. Ebben a tanulmány gazdag példaanyaga a bibliafordítások életével foglalkozók számára külön érdekesség lehet. Az írás bibliográfiáját nézve egyértelművé válik, miért is szerepel ez a tanulmány ebben a fejezetben – a szerző jó érzékkel támaszkodik a nemzetközi szakirodalom relevanciaelméletet bemutató írásaira. Az értő olvasó számára további érdekességként szolgálhatnak a tanulmány lábjegyzetei, amelyek már-már az Eszterházy-regények világát idézik: önállóan is olvasmányosak, tartalmasak – bár néha éppen emiatt nehezítik a tanulmány olvasását (viszont a gazdag lábjegyzet-apparátus mutatja a téma komplexitását, illetve a vele kapcsolatban felvetődő kérdések széles spektrumát). A tágas spektrumot (így az ekvivalencia sokféleségét) a bibliafordítások rövidítései is alátámasztják: például az általam olvasott magyarországi szakirodalom az egyes magyar bibliafordítások rövidítéseiént más betűket használ, mint a szerző (így az idézetek olvasásakor néha célszerű a bibliográfiát is meg-megnézni).

A második fejezet utolsó két tanulmánya (*Relevanciaelmélet és fordítás, Direkt – indirekt – hibrid*) a relevanciaelmélet bibliafordí-

tásban betöltött szerepének magyarázata. Az előbbi tanulmány a relevanciaelmélet fordítástudományban megszokott értelmezésének mérföldköveit, központi kérdéseit magyarázza (olvasmányosan, közérthetően), a magyar nyelvű bibliafordítások példáin keresztül ismerheti meg az olvasó az eredetileg kommunikációelméleti alapokra helyezett fordításelmélet legfontosabb kérdéseit. A szerző objektív szemlélete a hozzá közelebb álló témák kapcsán szubjektív (szemiobjektív) hangulatba tolódik (ezzel néha élvezetesebbé téve az olvasást), így lesz a tanulmány vége, zárása a dinamikus vagy funkcionális ekvivalencia szerint fordítóknak szóló „ajánlása”, a relevanciaelmélet védelme (ellenpólusként érdemes (el)olvasni Christiane Nord írásait, köteteit). Az utóbbi tanulmány szervesen egészíti a relevanciaelméletről szólót: újragyaráz, kiegészít, valamint (címéhez hűen) relevanciaelméleti keretbe ágyazva a direkt, indirekt és hibrid fordítás sajátosságait mutatja be, elemzi. Mindemellett a tanulmány befejezésében a Nida-féle dinamikus fordítások „pontosság – természetesség – érthetőség” alaptételének problematikus mivoltára is utal (és valóban: az eredeti szövegek, de akár a kulturálisan beágyazott szövegek célnyelvi működőképessége, hatása sosem lehet egyenértékű az eredetivel, a kulturális fordításokban használt honosító fordítói eljárások miatt kétséges a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg közti pontos ekvivalencia, de csorbul az érthetőség is, még ha a szöveg természetes lesz is a befogadóközönség számára).

A harmadik tematikus blokk központi témája a Károli-fordítás és annak revíziói. Az itt szereplő első tanulmány (*A Károli-biblia 20. és 21. századi revízióinak néhány kérdéséről*) a bibliafordítások egy általánosabb kérdésével foglalkozik, középpontjában a fordítással szemben támasztott befogadói elvárások, ezen belül a *pontosság*, a *normativitás*, illetve a fordítást befolyásoló általánosabb nyelvi ideológiák (a nyelvi ideológiákról szóló részek egyébként önmagában is értékes olvasmány

azok számára, akik a nyelvhelyességet érintő témákban szeretnek elmerülni). A tanulmány eleje értékes (egyben érdekes) összefoglalója a bibliafordítások eszmei-elméleti tervezését érintő sokféleségnek. Tömör összegzése az újrafordítás, revízió, átdolgozás és javított kiadás meghatározásainak, azok közti különbségek pontosításának. A tanulmány kompendiuma egy olyan fogalmi keretnek, amely szilárd alapot teremthet egy, a magyar fordításokat elemző nyelvészeti kutatásnak (az elméleti keret összegzését lásd a 118–120. oldalakon) – amelyeken a szerző már legalább 10 éve dolgozik.

A fejezet második tanulmánya (*Meddig Károli a Károli?*) a Veritas Kiadó gondozásában megjelent Károli-fordítás revízióját elemzi, elsősorban abból a szempontból, hogy a fordításban alkalmazott fordítói döntések és eljárások alapján az valóban Károli-fordításnak tekinthető-e. A szerző döntéseit egyrészt a relevanciaelmélet kapcsán, másrészt a fordításokhoz (Vizsolyi Biblia és Veritas Kiadó által megjelentetett Újonnan revideált Károli) használt forrásnyelvi szövegek különbözőségével kapcsolatosan magyarázza. Ennek értelmében az új fordítás leginkább már csak nevében Károli, mivel a szerző szerint a revideálást végzők jelentős mértékben eltávolodtak a Károli és munkatársai által alkalmazott direkt fordítástól, valamint az új revízióban az Újszövetség revideálásának alapjául szolgáló forrásnyelvi szöveg is módosult. E két alapelv alapján kifejtett „tanulások és következtetések” a funkcionális és formális ekvivalencia bibliafordításra kifejtett hatásáról, és a direkt–indirekt fordítás bibliaértelmezésre kifejtett hatásáról szól. Az olvasó megtudhatja, kinek melyik típusú fordítást könnyebb értelmezni, melyik helyez „párnázatot” az eredeti üzenet és a fordítás közé (lásd 130. o.).

A záró fejezet egyetlen tanulmánya (*A magyar bibliafordítások jövőjéről*) találó írás, a kötet egyes tanulmányainak mintegy összefoglalója. A tanulmány egy konferen-

ciakötet (Felebarát vagy embertárs) kapcsán megfogalmazott gondolatokat tartalmazza, fókuszában a ma használatos magyar nyelvű bibliafordításokkal. A tanulmány alapján újra felmerül bennem, hogy a nyelvhelyesség és a nyelvi ideológia kapcsán megfogalmazódó gondolatok hatékonyan alkalmazhatók a bibliafordításban. A nyelvi konzervativizmus és a nyelvi purizmus mint általános nyelvi ideológiák és szorosabb értelemben a bibliafordításokban érzékelhető, mérhető nyelvi kognitizmus, valamint a nyelvi formalizmus kapcsán írt gondolatok mentén végzett elemzések mérhetővé teszik a bibliafordításokban található kontaktushatásokat, illetve ezek mentén elemezhető akár a dinamikus fordítás–literális fordítás közti különbségek mértéke is. Ezen alapokra építve, akár többféle fordítási elveket követve lehetővé válik a magyar bibliafordítások funkcionális megoszlása, lehetővé válnak azok a fejlesztések, amelyek révén olyan fordítások, revíziók születhetnek meg, amelyek más-más közösséget szolgálnak majd, funkciókat töltenek be.

Mi a kötet mondanivalója? A kötet tanulmányai alapján nyilvánvalóvá válik (a már nyilvánvaló): a bibliafordítás szerteágazó

elméletei közül Lanstyák István (gyakorlati tapasztalatai alapján) leginspirálóbbnak a relevanciaelméletet tartja, ugyanakkor mindvégig fontosnak tartva a bibliaolvasás polifóniáját, az egyes fordítások funkcionális megoszlását. A magyar nyelvű protestáns bibliafordítások (akár teljes biblia-, akár az Újszövetség-fordítások) esetében a jövőbe tekintve kiemeli a Károli-fordítások hagyományának követését. Annak fontosságát, hogy a születendő fordítások Isten igéjét és ne a fordítók hermeneutikájától átszótt, „párnázaton” keresztüli szövegeket közvetítsék az olvasók felé.

Kinek ajánlom a monográfiát? Egy személyes „idézzettel” zárnám: saját példányomba a szerző az alábbi ajánlást írta – „...*ajánlom szeretettel a könyvet, és még inkább azt, aki-ről szól*”. Úgy gondolom, ennél jobb ajánlást én sem adhatnék (hiszen a kötet a Szentírásról, a Szentírás – egy része – épp Jézusról szól), talán annyit, hogy ajánlom a könyvet azoknak, akik a bibliafordítást egy újszerű, a szerzőre jellemző sokoldalú megközelítésben szeretnék látni.

M. Pintér Tibor